

พัฒนาการพระพุทธศาสนาไทยในสังคมเกษตรกรรม

The Development of Thai Popular Buddhism in Agricultural Society

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกเป็นสองระดับด้วยกันคือ พระพุทธศาสนาเชิงวิชาการและพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน พระพุทธศาสนาเชิงวิชาการนั้นเป็นพระพุทธศาสนาในภาคปริยัติที่เน้นการศึกษาและการสืบทอดผ่านตัวหนังสือหรือคัมภีร์เป็นหลัก การที่พระพุทธศาสนาสามารถดำรงสืบทอดมาได้จนถึงปัจจุบันนั้นก็เพราะได้อาศัยพระพุทธศาสนาแบบปริยัติที่มีการจดจำ สาธยาย ท่องบน และศึกษาเล่าเรียนสืบทอดต่อ ๆ กันมาจากรั้งพุทธกาลด้วยการทำสังคายนาจนมาถึงยุคปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามการที่พระพุทธศาสนาสามารถดำรงอยู่ได้จนกระทั่งปัจจุบันนี้นอกจากผลของการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแล้ว พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้ด้วยการสนับสนุนของชาวบ้านผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเราเรียกพระพุทธศาสนาประเภทนี้ว่า พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) เป็นพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยที่เป็นสังคมแบบเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศประกอบอาชีพกสิกรรม ดังนั้นพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับเกษตรกรจึงเป็นพระพุทธศาสนาที่ปรับตัวจากคำสอนในคัมภีร์ผ่านมาทางพระภิกษุผู้เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาไปสู่ชาวบ้านที่เป็นชาวไร่ชาวนา ลักษณะและรูปแบบของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านจึงมีอัตลักษณ์เฉพาะตนที่สอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตเกษตรกรในสังคมไทย บทความวิชาการนี้ต้องการที่จะศึกษาลักษณะของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) พัฒนาการความเป็นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต เพื่อชี้ให้เห็นว่า นอกจากพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการ (Textual Buddhism) แล้วสังคมไทยยังมีพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) ที่ประดับประดาให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคงในสังคมไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงยุคปัจจุบัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาปรับปรุงพระพุทธศาสนาทั้งสองแบบให้มีความเข้มแข็งและสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ส่งผลให้สังคมไทยเกิดความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าต่อไป

คำสำคัญ : พระพุทธศาสนาเชิงวิชาการ, พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน, สังคมเกษตรกรรม

Abstract

Buddhism can be divided into two levels, namely textual Buddhism and popular Buddhism. The textual Buddhism is that emphasize on education and inheritance through text or scripture. The ability of Buddhism to continue to the present is because of the use of academic Buddhism that has been remembered, recited, enunciated, and studied in succession from the Buddha's time until the present by Buddhist council. However, the existence of Buddhism to the present, in addition to the study of the scriptures, Buddhism

exists with the support of villagers who believe in Buddhism, which we call this type of Buddhism as “Popular Buddhism” is a Buddhism that relates to the way of life of the villagers in the community. Especially Thai society that is an agricultural society, most people in the country are farmers. Therefore, Buddhism in relation to farmers is a Buddhism that adapted from the teachings in the scriptures through Bhikkhus to the villagers who are farmers. The feature and forms of popular Buddhism have their unique characteristics that are consistent with the ways of life of farmers in Thai society. This academic paper wants to study the characteristics of Popular Buddhism, the development and history from the past to the present and future trends, to point out that apart from Textual Buddhism, Thai society also has Popular Buddhism which supports Buddhism to remain stable in Thai society from the past to the present. It will lead to the development of both types of Buddhism to be strong and support one another resulting in a prosperous and progressive Thai society.

Keywords: Textual Buddhism, Popular Buddhism, Agricultural society.

๑. บทนำ

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเริ่มตั้งรากฐานที่กรุงราชคฤห์เป็นแห่งแรก จากนั้นได้ขยายตัวไปแคว้นอื่นอย่างรวดเร็ว ด้วยนโยบายการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงรับสั่งให้พระสาวกเดินทางไปเผยแผ่คำสอน ณ สถานที่ต่าง ๆ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ และของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพ และมนุษย์ทั้งหลาย อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปสรีระน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลายแม้เราก็จะไปยังตำบลอรุเวลาเสนาณิคมเพื่อแสดงธรรม”^๑ จากพระพุทธดำรัสนี้ทำให้การประกาศพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์สาวกขยายตัวอย่างรวดเร็ว

หลังจากการตรัสรู้ของนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระบรมศาสดาได้ออกประกาศธรรมคำสั่งสอนเป็นเวลา ๔๕ พรรษา พระพุทธองค์ได้เน้นหลักมัชฌิมาปฏิปทา ไม่นิยมเอียงเข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างอันเป็นทางไม่ควรเสพ คือกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค นอกจากนี้พระองค์ได้แสดงอริยสัจ ๔ อันนำไปสู่การเกิด

---

^๑ ที.มหา.๑๐/๕๒/๕๓

ปัญญาจักขุ เกิดญาณทัศนะ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน พระพุทธศาสนามองว่ามนุษย์ รวมทั้งเทวดามารพรหมและหมู่สัตว์ทั้งมวลต่างก็ตกอยู่ในกฎเกณฑ์และกระบวนการของธรรมชาติ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงอธิบายชีวิตมนุษย์ด้วยกฎแห่งเหตุและผลตามหลักวิทยาศาสตร์ที่รับรองด้วยหลักเหตุผลทางพระพุทธศาสนาซึ่งเรียกว่า “ปัจจุสมุปบาท” นั่นเอง ในกฎเกณฑ์แห่งเหตุผลนี้ พระพุทธศาสนาเน้นความถูกต้องทางกายวาจาและใจของมนุษย์มากกว่าการนำเทพเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ในฐานะผู้สร้างและทำลายชีวิต ดังนั้น แนวคำสอนแบบปรัชญาอินเดียสมัยเก่าที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์พระเวทร่วมสมัยพุทธกาลจึงมีบทบาทในสังคมลดน้อยลง

พระพุทธศาสนาเกิดจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอยู่ในฐานะเป็นมนุษย์ พระองค์ทรงประกาศว่าทรงได้บรรลุถึงความสุขหรือความดีงามของชีวิตด้วยความสามารถของพระองค์เองในฐานะมนุษย์ คือ ได้ทรงเป็นพระอรหันต์ผู้หมดสิ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายด้วยวิธีการทางปัญญา ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดชีวิตที่ดีงาม บรรลุวิมุตติสุข และทำให้พระองค์ทรงเห็นความเป็นจริงของโลกและชีวิตของมนุษย์ เมื่อทรงทราบแล้วจึงแนะนำให้ชาวโลกได้ปฏิบัติตามวิถีที่พระองค์ได้ทรงค้นพบคือ สอนให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในการกระทำของตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งสิ่งอื่น ดังที่พระองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เกิด”^๒ อันเป็นพระดำรัสที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถเป็นที่พึ่งของตนเองได้คือสอนให้คำนึงถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ของแต่ละคน พระพุทธเจ้าทรงประกาศหลักการที่เป็นการปฏิบัติความเชื่อและวิถีชีวิตของมนุษย์ว่า มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้ประเสริฐสูงสุดได้ เมื่อมนุษย์พัฒนาตนเองให้มีคุณธรรมและปัญญาสมบูรณ์แล้ว ก็จะเป็นบุคคลประเสริฐสูงสุดที่เรียกว่า “พุทธะ” แม้แต่เทพเจ้าทั้งหลายก็น้อมบูชา ซึ่งมนุษย์ที่ฝึกฝนพัฒนาตนจนสูงส่งนี้เองเป็นผู้เลิศ ผู้เป็นใหญ่และผู้ประเสริฐ

จากลักษณะคำสอนเช่นนี้เอง พระพุทธศาสนาจึงมีชื่อเรียกหลายประการ เช่น กัมมวาที หรือ วิริยวาที ซึ่งหมายถึงคำสอนที่มุ่งให้มนุษย์ใช้การกระทำหรือความพยายามของตนเข้าถึงประโยชน์หรือเป้าหมายชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก”^๓ ซึ่งมีนัยยะแสดงถึงหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาแนวปฏิบัตินิยม คือ ศาสนาที่มีแนวคิดที่ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองก็ได้ อันเป็นความหมายของคำว่ากัมมวาทีและวิริยวาที พระพุทธศาสนาเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถบรรลุสันติสุขและความสำเร็จได้ด้วยความเพียรพยายามของตน โดยนัยยะนี้จึงถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นมนุษยนิยมบนฐานของปัญญานิยม เพราะมีลักษณะคำสอนที่ให้ความสำคัญกับตัวมนุษย์ว่ามีธาตุแห่งการรู้คิด สามารถเลือกกระทำสิ่งต่าง ๆ อย่างอิสระโดยผ่านการกลั่นกรองด้วยสติปัญญา

^๒ วิ.มหา. ๑๙/๗๓๙/๑๘๐

^๓ ขุ.ธมม. ๒๕/๑๖๐/๘๒

พระพุทธศาสนาสอนว่าโลกตลอดถึงสรรพสิ่งที่อยู่ในโลกนี้ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาลให้เป็นไป ไม่มีพลังอำนาจอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ทุกสิ่ง แต่สรรพสิ่งเป็นไปตามกระบวนการหรือกฎธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็ นโลกทางกายภาพ (รูปธรรม) หรือโลกทางจิตภาพ (นามธรรม) สิ่งนี้คือความเป็นจริงที่เป็นอยู่และดำเนินไป อย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ และอิงอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น กระบวนการเกิดขึ้น ดำเนินไปอยู่ แดกสลายไปสามารถสืบสาวถึงความเป็นมาหรือระบุสาเหตุได้ สัจธรรมเหล่านี้มีอยู่ในธรรมชาติก่อนแล้ว พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ค้นพบเท่านั้น ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเจ้าจะอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ อุบัติก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้บรรลุธาตุ นั้นว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง.....เป็นทุกข์.....เป็นอนัตตา ครั้นรู้แล้ว บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา”^๔ อันหมายความว่ากฎ ความจริงทางธรรมชาติเหล่านี้ไม่ขึ้นกับศาสนาหรือลัทธิใด แต่เป็นความจริงที่มีอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ ความจริงดังกล่าวด้วยพระปัญญาญาณชั้นสูงแล้วนำมาเปิดเผยแก่ชาวโลก

การประกาศคำสอนของพระพุทธองค์ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่กระจายไปสู่ประชาชนในชมพูทวีป ซึ่งในสังคมสมัยพุทธกาลนั้น การทำเกษตรกรรมมีบทบาทสำคัญเป็นอันมากต่อการดำรงชีวิตของประชาชน สมัยพุทธกาลสังคมเกษตรกรรมเป็นรากฐานสำคัญทางเศรษฐกิจของอินเดียหรือชมพูทวีป โดยเชื่อมโยงไปยัง ด้านอื่นๆ ของสังคม อินเดียโบราณเป็นสังคมเกษตรกรรมควบคู่กับสังคมพาณิชย์กรรม ด้วยเหตุนี้บทความ วิชาการนี้จึงต้องการศึกษาอิทธิพลและบทบาทของพระพุทธศาสนาต่อสังคมเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลักษณะพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) ที่เกิดจากอิทธิพลคำสอนของพุทธเจ้าและสังคม เกษตรกรรมในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาอิทธิพลของหลักธรรมคำสอนใน บริบทสังคมเกษตรกรรม จนทำให้เกิดรูปแบบของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism)

๒. พัฒนาการของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) ในสังคมเกษตรกรรม

ในสมัยพุทธกาลเกษตรกรรมมีบทบาทสำคัญเป็นอันมากนับตั้งแต่ชนชั้นในวรรณะกษัตริย์ ซึ่งถือได้ ว่าเป็นวรรณะชั้นสูง โดยปรากฏในพระพุทธประวัติที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมมาตั้งแต่พระองค์มี พระชนมายุเพียง ๗ ชันษา พระองค์ได้ร่วมในพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญกับพระราชบิดา^๕ และเมื่อพระองค์ เสด็จออกบวชบำเพ็ญสมณธรรมจนตรัสรู้อรหันตสัจ ๔ หลังจากเสวยพระกระยาหารต่อการปฏิบัติธรรม จึงเป็น การสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญและจำเป็นของอาหารที่เป็นผลผลิตทางการเกษตร ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ในสามเณรปัญหาว่า “อะไรชื่อว่า หนึ่ง ที่ชื่อว่า หนึ่ง ได้แก่สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ด้วยอาหาร”^๖ เพราะคนหรือ สัตว์ที่หิวในทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นผู้ที่มีโรคหาความสุขไม่ได้^๗ และแนวทางในการประกอบอาชีพเลี้ยง

^๔ อก.เอก. ๒๐/๑๓๗/๓๘๕

^๕ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๘๑/๔๑๖

^๖ พ.ส. (ไทย) ๒๕/๕/๕

^๗ พ. พ. (ไทย) ๒๕/๐๑/๔๕

ตนเอง^๘ รวมทั้งหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมการทำเกษตรกรรมได้ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นต้นว่าขันธ์ของพืชและการขยายพันธุ์พืชต่าง ๆ^๙ การทำนาและวิธีเลือกพื้นที่ในการทำนา^{๑๐} การทำนาในแบบพระพุทธเจ้าที่ได้ผลเป็นอมตะ (นิพพาน) ซึ่งพันทุกข์อย่างสิ้นเชิง^{๑๑} นอกจากนั้นพระพุทธเจ้ายังใช้กิจกรรมทางการเกษตรเป็นข้ออุปมาในการตรัสสอนธรรมเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ฟัง จากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก เพื่อให้ผู้ฟังสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์และความสุขตามลำดับ โดยหลักธรรมที่ได้ตรัสสอนในโอกาสและสถานที่ต่าง ๆ นั้น ล้วนสนับสนุนโน้มนำไปสู่ที่สุดแห่งทุกข์^{๑๒} และหลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรกรรมนั้นย่อมทำให้เกษตรกรผู้ปฏิบัติตามได้รับประโยชน์และความสุขตามสมควรแก่ฐานะ และก้าวเข้าสู่มรรควิธีของการดำเนินชีวิตที่เกษตรกรจะไม่ตกอบาย โดยเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์เช่นกัน

สังคมเกษตรกรรมของอินเดียสมัยพุทธกาลและในสมัยก่อนพุทธกาล ชาวอารยันมีบทบาทสำคัญโดยมีอำนาจเหนือดินแดนชมพูทวีปที่อุดมสมบูรณ์ด้วยการขับไล่ชนเผ่าดั้งเดิมที่เรียกว่าดราวิเดียนหรือมีลักษณะถอยร่นไปทางตะวันออกของแม่น้ำคงคา ส่วนพวกที่ถูกจับเป็นเชลย เรียกว่า ทาสย หรือทาส การทำเกษตรกรรมจากเดิมของชาวอารยันที่เลี้ยงสัตว์กึ่งเร่ร่อน เริ่มลงหลักปักฐานโดยทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์บนที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ร่วมกันในหมู่ของตนและมีการแบ่งปันสิทธิครอบครองและสิทธิครอบครองนั้นตกทอดกับทายาท โดยผู้ทำเกษตรกรรมประกอบด้วยเจ้าของที่ดินกับทาสที่เป็นผู้รับใช้ ผลประโยชน์ตกแก่เจ้าของที่ดินเสียส่วนใหญ่ ฐานะเศรษฐกิจจึงแตกต่างกันมาก และด้วยวิหยาการที่ก้าวหน้าจึงทำให้เศรษฐกิจขยายตัวออกไป มีการค้าขายที่พัฒนาจนเป็นอุตสาหกรรม จากการปกครองในรูปแบบพ่อปกครองลูกมาเป็นการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสามัคคีธรรม การทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพเก่าแก่ที่เกษตรกรส่วนใหญ่อยู่ในวรรณะแพศย์ สำหรับพราหมณ์ที่มีอาชีพการทำเกษตรกรรมก็มีปรากฏให้เห็น ลักษณะการทำเกษตรกรรมเป็นการเกษตรที่พึ่งพาธรรมชาติ ทำการเพาะปลูกบนที่ดินที่เรียกว่า “เขต” ซึ่งเป็นผืนที่ดินที่ถูกจับจองของคนในชุมชนประจำหมู่บ้าน (คาม) โดยรัฐจัดแบ่งปันส่วนให้แก่ครอบครัว การทำเกษตรกรรมในสมัยพุทธกาลได้มีความเจริญก้าวหน้าโดยมีการรวมกำลังกันทำงานแบบสหกรณ์ มีระบบชลประทานร่วมกัน โดยมีการขุดเป็นร่องให้น้ำไหลไปตามคูน้ำภายในเขตที่ดินของคฤหาสน์ท่ามกลางพื้นที่เกษตรกรรมที่จัดเป็นระบบมากขึ้น จากบริบทสังคมเกษตรกรรมของอินเดียในสมัยพุทธกาลและสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนหลักธรรมคำสอนในสมัยพุทธกาล ได้สะท้อนให้เห็นว่าบริบทสังคมเกษตรกรรมของอินเดีย ในสมัยพุทธกาลมีอิทธิพลต่อทั้งผู้ที่ประกอบอาชีพการทำเกษตรกรรมโดยตรง และผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น พระภิกษุ พราหมณ์ กษัตริย์ อำมาตย์ คาม โภกษะ สำหรับการการทำเกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นอาชีพของคนในวรรณะแพศย์ คูหฺร และได้ปรากฏให้เห็นบ้างในวรรณะพราหมณ์ พระพุทธเจ้าได้จาริกไปในพื้นที่ต่างๆ และได้จาริกไปในพื้นที่นาของแคว้นมคธ พระพุทธเจ้าได้สั่งให้พระอานนท้ออกแบบจิวรโดยดูแบบคันทนาชาวมคธซึ่งต่อมากลายเป็นรูปแบบจิวรที่พระสงฆ์ได้ใช้จนถึงทุกวันนี้ โดยมีนัยยะแสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์เป็นนาบุญของพุทธศาสนิกชน^{๑๓} รวมทั้งพระพุทธเจ้า ได้

^๘ อัง.ตัก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๑๕๙

^๙ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑/๒๗๘

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๓-๒๘๔

^{๑๑} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๗๖-๘๐/๕๑๘-๕๑๙

^{๑๒} เดือน คำดี, พุทธปรัชญา, (นครชัยศรี: โอ.เอส.พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๙.

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๒๑๕/๓๔๕/๕

ตรัสสอนเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมทั้งโดยตรงและได้ใช้กิจกรรมทางการเกษตรเป็นข้ออุปมาในการแสดงธรรมเพื่อเชื่อมโยงไปยังเรื่องอื่น ๆ จนผู้ฟังเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงและบรรลุนิพพานมากมาย

๓. พัฒนาการของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) ในสังคมไทย

สมัยสุโขทัยเล็กน้อยถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่ได้รับอิทธิพลมาจากขอม ซึ่งนิกายมหายานนี้รุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อาณาจักรไทยในสมัยนี้รับเอาพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์เข้ามาและนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาสังคมไทยก็ไม่เคยเปลี่ยนไปสมาทานลัทธิศาสนาอื่นเลย ระบบการปกครองของอาณาจักรขอมใช้แบบลัทธิเทวสิทธิ์ (Divinity Theory) คือพระเจ้าแผ่นดินเป็นอวตารหรือตัวแทนพระเจ้าเพื่อปกครองมนุษย์ในโลก เมื่อพระพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามามีอิทธิพลในสมัยสุโขทัย สังคมไทยเล็กใช้แนวคิดการปกครองตามลัทธิเทวสิทธิ์นี้และเปลี่ยนมาใช้ระบบพ่อเมืองปกครองลูกเมือง กษัตริย์ตามแนวคิดคำสอนของพระพุทธศาสนาไม่ใช่เทพเจ้าหรืออวตารของพระเจ้า ข้อนี้เกิดจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เนื้อหาพระบาลีในจกภวัตติสูตรและอัคคัณฐสูตรมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการปกครองระบบพ่อเมืองนี้ คำสอนนี้ทำให้กษัตริย์ในสมัยสุโขทัยมีความสำนึกในหน้าที่ต่อการบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรต่อประชาชน ศิลาจารึกของขอมมักจะขึ้นต้นด้วยการสดุดีความยิ่งใหญ่ของเทพเจ้า จากนั้นก็จะสรรเสริญเกียรติคุณของกษัตริย์และลงท้ายด้วยการสาปแช่งศัตรู แต่ศิลาจารึกของสุโขทัยในสมัยดังกล่าวตรงกันข้ามได้ใช้ภาษาง่าย ๆ พูดถึงสถานการณ์ของบ้านเมืองเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นผลมาจากการปกครองโดยระบอบพ่อเมือง ไม่มีการสาปแช่งศัตรูฝ่ายตรงกันข้ามมีแต่ให้อภัยดังตัวอย่างจารึกพ่อขุนรามคำแหงต่อไปนี้

“เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เจ้าเมืองป้อจกอบในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองค้า ไพร่ฟ้าหน้าใสลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ส้มตายหายกว่า เหย้าเรือนพ่อเชื้อสินค้ำมัน ช่างขลุกลมเยี่ยข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลู พ่อเชื่อมั่นไว้แก่ลูกมันสิ้น ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน มิแล้ผิดแผกแสงกว้างกว่ากันสวนดูแท้แล้ จึงแล้งความแก่ข้าโดยชื่อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ซ่อน เห็นข้าท่านบ่ใคร่พิน เห็นสินท่านบ่ใคร่เดือด คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ช่วยเหลือเพื่อกูมัน บ่มีช้างบ่มีม้า บ่มีบัวบ่มีนาง บ่มีเงื่อนบ่มีทอง ให้แก่มัน ช่วยมันดวงเป็นบ้านเมือง ได้ข้าเลือกข้าเสื่อหัวฟุงหัวรบก็ตีป่มาปตี”^{๑๔}

ข้อความในศิลาจารึกตอนนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าเหตุใดอาณาจักรสุโขทัยของไทยจึงรุ่งเรืองขึ้นมาได้อย่างรวดเร็วในระยะเวลาไม่ถึง ๕๐ ปี หลังจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ประกาศอิสรภาพจากการปกครองของอาณาจักรขอมแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะว่าประเทศราชในการปกครองของขอมอื่น ๆ และราชบุตรพากันเบื่อหน่ายในการที่ตนต้องแบกภาระเอาไว้ เช่น การเสียภาษีอย่างรุนแรง การถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อไปสร้างปราสาทหินเมืองต่าง ๆ เหล่านี้หันมาอ่อนน้อมต่ออาณาจักรสุโขทัยอันส่งผลให้จักรวรรดิขอมอันยิ่งใหญ่พังทลายลงอย่างไม่คาดฝัน

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีสามารถเห็นได้จากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงที่ได้พรรณาสถาปัตยกรรมชีวิตของชาวสุโขทัยและประเพณีทางศาสนา มีข้อความว่า “คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยบัวท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผุงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากرانกฐินเดือนหนึ่งแล้ว มีพนมเบี๋ยพนมหมากมีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน บริวารกฐิน

^{๑๔} ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๒ ถึง ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑

โยยานแล้ปลแลญปล้าน ไปสวดญัตติกฐินถึงอรัญญิกพูน...ใครมกจะเล่น เล่น ใครมกจะหัว หัว ใครมกจะเลื่อน เลื่อน เมืองสุโขทัยนี้มีสี่ปากประตูหลวง เทียนญอม คนเสียดกันเข้าคูท่านเผาเทียน เล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้มีดังจะแตก”^{๑๕}

การที่ชาวสุโขทัยเคร่งครัดในพุทธศาสนา ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้เป็นคนที่มีความรู้ความสามารถและมีความขยันขันแข็งตรงกันข้ามกับข้อกล่าวหาของบางคนที่ว่านบถศาสนาพุทธทำให้ซี้เกียจ เพราะในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงได้พรรณนาว่า “...แต่คนในเมืองสุโขทัยนี้ ด้วยรู้ด้วยหวง (ฉลาด) ด้วยกล้าด้วยหาญ ด้วยแคะด้วยแรง หากคนเสมอมิได้”^{๑๖} เพราะฉะนั้นเมื่อประชาชนขยันขันแข็งทำมาหากินจึงเป็นเหตุให้สุโขทัยมีความอุดมสมบูรณ์ดังข้อความในศิลาจารึก ดังนี้

“...มีวิหาร มีปูครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่มีนา มีถันฐาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีปาม่วงป่าขามดูงามดั่งแก้ว”^{๑๗}

ด้วยอิทธิพลของพระพุทธศาสนา อาณาจักรสุโขทัยจึงไม่มีทาสเลย ระบบทาสเพิ่งจะเริ่มมีขึ้นในสมัยอยุธยา เมื่ออาณาจักรไทยไปเลียนแบบระบบการปกครองจากเขมร ซึ่งถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นอวตารของเทพเจ้าตามคติศาสนาพราหมณ์ แต่ในสมัยสุโขทัยราษฎรเป็นลูกเมืองเสมอกันหมดมีสิทธิเสรีภาพโดยเท่าเทียมกัน เพราะฉะนั้นในพระอัยกษัตริย์ลักษณะลักพาซึ่งตราขึ้นในปี พ.ศ.๑๘๙๙ สมัยพระเจ้าอู่ทองของอยุธยา กล่าวถึงทาสที่หนีไปอยู่เมืองเซียง สุโขทัย ฟุ้งยั้ง บางยม สองแคว สระหลวง ซากังราว เจ้าทาสขอร้องให้กษัตริย์อยุธยาส่งคนไปติดตามจับ พระเจ้าอู่ทองรับสั่งว่า “แม้แต่ชายกันเกรงอยุธยาบังคับเรียกค่าไถ่ ไถ่เบี้ยกันยาก ที่หนีไปถึงแดนสุโขทัยได้หล้าฟ้าเขียว จักทำเอาอย่างเช่น เพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณ บ่ชอบเลย” ทาสที่หนีไปสู่อณาจักรสุโขทัยจะได้รับอิสระ กษัตริย์ของอาณาจักรสุโขทัยจะมอบทุนทรัพย์สำหรับประกอบอาชีพทำมาหากิน แม้ในสมัยพระธรรมราชาที่ ๒ คือพระเจ้าไสยลือไท เมื่อกรุงสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของอยุธยาแล้ว ถึงกระนั้นทางสุโขทัยก็ยังถือเป็นกฎหมายว่า ทาสเขลยคนใดที่หนีมาสุโขทัยมีกำหนดระยะเวลาถ้าไม่มีเจ้าของทาสตามมา พันระยะกำหนดแล้วก็เป็นอิสระทันที

อิทธิพลของคำสอนในพระพุทธศาสนาทำให้พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยถือพระองค์เป็นพ่อใกล้ชิดกับราษฎรผู้เป็นลูกอยู่เสมอ จึงได้เกิดสุภาษิตสอนราษฎร ซึ่งมีลักษณะเหมือนพ่อสอนลูก เรียกว่าภาษิตพระร่วง คือ “อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสาขายจนพอแรง ปลุกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย อย่าขุดคนด้วยปาก อย่าถากคนด้วยตา อย่าแม่เพื่อความผิด อย่าผูกมิตรคนจร อย่ารักเขากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ากว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน”^{๑๘}

เนื้อความที่กล่าวถึงสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัยข้างต้น เป็นลักษณะรูปแบบของพระพุทธศาสนาดั้งเดิมที่มีความบริสุทธิ์ เป็นลักษณะต้นแบบของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) ที่แสดงถึงพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชน เป็นหลักคำสอนที่มีชีวิตชีวาสามารถสัมผัสได้ และประยุกต์ใช้กับชีวิตของผู้คนในสังคมจริง ๆ ซึ่งลักษณะของพระพุทธศาสนาเช่นนี้เองทำให้ประชาชนยอมรับนำเอาไปประพฤติปฏิบัติ จนทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายในหมู่ประชาชน เป็นเหตุให้ลัทธิความเชื่อของศาสนาพราหมณ์และรูปแบบการปกครองในลัทธิเทวสิทธิ์เสื่อมความนิยมและนำไปสู่ความล่มสลายในที่สุด

^{๑๕} ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑-๒๓

^{๑๖} ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ ๑ ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๙-๑๖

^{๑๗} ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ ๑ ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๑-๖

^{๑๘} สุภาษิตพระร่วง อ้างใน “งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา” มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า

แม้ว่าพระพุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัยจะมีลักษณะเป็นพระพุทธศาสนาดั้งเดิม ซึ่งมีความสอดคล้องกับรูปแบบของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัยก็ยังมีการพัฒนาในรูปแบบพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการ เป็นพระพุทธศาสนาที่มีการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม โดยพระเจ้าลิไทเมื่อยังเป็นราชบุตรทรงศึกษาพระไตรปิฎกกับคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในยุคนั้น ไม่ว่าจะเป็นพระอโนมทัสสี พระสารีบุตร และอุปเสนาราชบัณฑิต เป็นต้น จึงนับว่าเป็นกษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่มีความรอบรู้แตกฉานในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกจนสามารถพระราชนิพนธ์คัมภีร์เตภูมิกถา ในบานแผ่นทองคัมภีร์นี้อ้างถึงตำรับตำราที่ใช้เรียบเรียงล้วนแต่เป็นคัมภีร์บาลี ทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ประมาณ ๓๐ ปกรณ์ ปัจจุบันบางปกรณ์ไม่มีต้นฉบับ คัมภีร์เตภูมิกถาจึงเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาเล่มแรกในภาษาไทยที่คนไทยเขียนขึ้น สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬเป็นผู้เปลี่ยนชื่อคัมภีร์ว่าไตรภูมิพระร่วง ลักษณะรูปแบบทางวรรณคดีในหนังสือนี้แต่งเป็นลักษณะร้อยยาว มีสัมผัสในบางตอน พรรณนาความเป็นไปของสัตว์ในภพภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิและอรุภูมิ

๔. สังคมเกษตรกรรมในประเทศไทยยุคปัจจุบัน

ด้วยแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศต่างๆ ทั่วโลกในปัจจุบันมักมุ่งเน้นการพัฒนาภายใต้กรอบของระบบทุนนิยม กล่าวคือใช้กลไกทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่และให้ความสำคัญแก่การผลิตเป็นสำคัญ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวทำให้ค่านิยมหรือวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการพาณิชย์ แนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดจากฝั่งตะวันตกซึ่งมีลักษณะสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากฝั่งตะวันออกที่สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย สภาพเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านไทยในอดีตเริ่มตั้งแต่ชุมชนหมู่บ้านไทยบุพกาล ต่อจากนั้นมาเป็นชุมชนภายใต้ระบบศักดินา และพัฒนามาเป็นเศรษฐกิจหมู่บ้านยังชีพ

“ชุมชนหมู่บ้านไทยบุพกาล” ชนเผ่าไทในอดีตมักนิยมตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มริมน้ำมีอาชีพในการทำเกษตรโดยเฉพาะการทำนาเป็นหลัก ในขณะที่ชนพื้นเมืองดั้งเดิมจะอาศัยอยู่ในบริเวณที่เป็นไหล่เขา มีอาชีพทำไร่ ปลูกผัก หาของป่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชนในสมัยนี้คือการผลิตเพื่อการบริโภคภายในชุมชน และมีการแลกเปลี่ยนบ้างเล็กน้อยระหว่างชนเผ่าไทพื้นราบกับชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ตามไหล่เขา ชุมชนบุพกาลนั้นมีการจัดสรรทรัพยากรการผลิตคือที่ดินโดยมีแนวคิดที่ว่าที่ดินในการทำกินเป็นของหมู่บ้าน ผู้อาวุโสหรือผู้นำหมู่บ้านเป็นผู้แบ่งปันที่นาที่ทำกินให้กับสมาชิกในหมู่บ้านตามจำนวนครอบครัวที่เพิ่มขึ้น และเมื่อสมาชิกคนใดย้ายออกไปจากหมู่บ้านก็ต้องคืนที่ดินให้กับหมู่บ้าน การแบ่งปันที่ดินทำกินเช่นนี้ทำให้เศรษฐกิจของหมู่บ้านไทยสามารถพึ่งพาตนเองได้เนื่องจากครอบครัวทุกครอบครัวจะมีที่ดินทำกิน นอกจากนี้แล้วผู้อาวุโสภายในหมู่บ้านยังทำหน้าที่รวบรวมการผลิตทั้งหมด เครื่องมือ เครื่องใช้ วัว ควาย เพื่อให้ได้ผลผลิตที่พอเพียงและยังทำหน้าที่แบ่งปันผลผลิตอีกด้วย

ต่อมาชุมชนบุพกาลของไทยได้วิวัฒนาการเข้าสู่ “ระบบศักดินา” ซึ่งเป็นการก่อตัวของรัฐหรือกษัตริย์ในฐานะตัวแทนชุมชนและเข้ามามีอำนาจโดยรวบเอาชุมชนจำนวนมากเข้าไว้ด้วยกัน กษัตริย์อ้างความเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดในการครอบครองที่ดินของชุมชนหมู่บ้านแต่เดิม เพื่อความที่จะสร้างขอบธรรมในการ

เกณฑ์แรงงานและเก็บภาษี โดยเริ่มชัดเจนมากขึ้นในยุคสมัยสุโขทัยและอยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การผลิตของชุมชนในสมัยนี้ จากเดิมเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน หรือเพื่อยังชีพเลี้ยงตัวเอง ในหมู่บ้าน ปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมเป็นการผลิตเพื่อส่งขายให้รัฐด้วย นอกจากนี้ยังเกิดการขูดรีดแรงงานและผลผลิต หรือเรียกว่า “ส่วย” เอาจากชุมชน ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เริ่มมีการพัฒนาระบบกรรมสิทธิ์ของเอกชน โดยการเข้าไปครอบครองที่ดินของชุมชนจากชนชั้นศักดินาสามารถกระทำได้ แต่ต้องมีการจ่ายค่าตอบแทนให้ อย่างเหมาะสม โดยระบบกรรมสิทธิ์เอกชนเริ่มมีความชัดเจนหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ กล่าวคือเมื่อรัฐออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ.๒๔๗๕ นั้นไม่มีการอ้างว่าที่ดินเป็นของรัฐหรือของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป

สำหรับ “เศรษฐกิจของหมู่บ้านพอยังชีพ” นั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ ช่วงเศรษฐกิจของหมู่บ้านพอยังชีพในระบบศักดินาและช่วงเศรษฐกิจยังชีพสู่เศรษฐกิจพาณิชย์ ในช่วง พ.ศ.๑๙๘๘ - ๒๓๙๘ การผลิตของหมู่บ้านในระบบศักดินาเป็นการผลิตแบบพอยังชีพ คือ ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนไม่ได้เป็นการผลิตเพื่อแลกเปลี่ยน การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการผลิตหรือการค้ายังชีพในสมัยนี้อยู่ในระดับต่ำ การประกอบอาชีพที่สำคัญที่สุดของชุมชนคือการทำนา ซึ่งเป็นการทำนาแบบดั้งเดิม โดยอาศัยแรงงานคน แรงงานจากสัตว์และพึ่งพิงน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติและจากฝนเป็นหลัก รองลงมาคือการประมง มีการจับปลาโดยใช้เครื่องมือง่ายๆ และใช้แรงงานเป็นหลัก สำหรับชาวบ้านที่อยู่ใกล้ป่า จะหาอาหารเพิ่มด้วยการล่าสัตว์ เช่น วัวป่า ควายป่า หมูป่า เก้ง กวาง ไก่ป่า เป็นต้น มีการทอผ้าใช้เอง ปลูกฝ้ายและเลี้ยงตัวหม่อนสำหรับทอไหมเอง โดยใช้กรรมตาและใช้แรงงานคนเป็นหลัก จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าหมู่บ้านภายใต้ระบบศักดินาแรงงานมนุษย์เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุด นอกจากนี้การผลิตในสมัยนี้ยังเป็นการผลิตที่พึ่งพิงกับทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่มากมาย ประกอบกับประชากรยังมีอยู่น้อย ในขณะที่ที่ดินสำหรับทำกินมีอยู่มาก จึงทำให้การดำรงอยู่ของชาวบ้านมีความอุดมสมบูรณ์ ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน มีความผูกพันภายในสูงคล้ายในสมัยชุมชนบุพกาล

โดยการที่มีกรรมสิทธิ์ส่วนตัว จึงเกิดระบบขานาขนาดเล็กอิสระ คือเป็นเจ้าของที่ดินขนาดย่อมของตัวเองขึ้นทั่วไปในภาคกลาง ทำการผลิตเพื่อการค้า ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ที่เดินทางเข้าไปค้าขายและตั้งรกรากในท้องถิ่นคือพ่อค้าชาวจีน โดยชาวจีนที่หลั่งไหลเข้ามาในช่วงศตวรรษที่ ๑๙ มาเป็นแรงงานกุลีกุฬิพยายามเปลี่ยนฐานะเป็นพ่อค้า ตลาดริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเจริญขึ้น ชุมชนพ่อค้าชาวจีนกระจายตัวออกจากเมือง ไปอยู่เป็นแหล่ง ๆ ตามลำน้ำสำคัญในภาคกลาง ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมาขานาภาคกลางเริ่มสูญเสียที่ดินทำกินเนื่องจากเงินที่ได้มาจากการขายข้าวถูกนำไปซื้อเสื้อผ้า สิ่งของเครื่องใช้ การจัดงานใหญ่โตเกินตัว การเล่นการพนัน หรือในบางปีที่ประสบปัญหาฝนแล้ง เกิดโรคระบาดพืชและสัตว์ ต้องไปกู้เงินจากพ่อค้าในตลาด และเสียดอกเบี้ยสูงมาก ทำให้ขานาไม่สามารถใช้หนี้คืนได้ จึงต้องสูญเสียที่ดินทำกิน เพื่อชำระหนี้ในที่สุด

ภาคอีสานมีการผลิตของชุมชนเป็นภาคการผลิตแบบพอยังชีพในอัตราส่วนมากที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ ประชาชนในภาคอีสานยังคงดำรงชีวิตภายใต้ระบบเศรษฐกิจพอยังชีพอย่างเหนียวแน่น การเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดขึ้นบ้างเมื่อมีการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ข้ามดงพญาเย็นไปจนถึงโคราชใน พ.ศ.๒๔๔๓ ทำให้มีการผลิตข้าวเพื่อขายแล้วบรรทุกรถไฟลงมาขายที่กรุงเทพฯ และพบว่าภาคอีสานมีความแตกต่างจากภูมิภาคอื่นคือไม่มีกรณีเจ้านายและขุนนางหรือนายทุนชาวจีนแย่งกันเพื่อเข้าครอบครองที่ดิน ด้วยเหตุนี้ทำให้ที่ดินในภาคอีสานยังคงเป็นกรรมสิทธิ์ของขานารายย่อย การผลิตข้าวเพื่อการค้าขายตัวไปทางอีสานได้ตาม

เส้นทางรถไฟ ส่วนอีสานกลางและอีสานเหนือยังไม่ถูกกระทบ ความเชื่อผีบรรพบุรุษอันเป็นลักษณะโครงสร้างจิตสำนึกของชนเผ่ายังคงดำรงอยู่อย่างหนาแน่นในภาคอีสาน โดยมีผู้มีบุญปรากฏขึ้นเสมอ ในภาคอีสานและสัญญาว่าจะนำโลกสังคมนิยมบุพกาลแห่งชุมชนหมู่บ้านดั้งเดิมกลับมา แม้เวลาจะผ่านมานับร้อยปี ภาคอีสานยังคงเป็นภาคที่มีการคงไว้ซึ่งวิถีชีวิตแบบเดิมมากที่สุด เช่น การทอผ้าไว้ใช้เอง การพึ่งพาอาศัยกันในหมู่บ้าน เป็นต้น

ประเทศไทย เมื่อถูกเชื่อมโยงกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ สังคมไทยของเราก็เป็นสังคมที่ประกอบด้วยชุมชนย่อย ๆ มากมาย และชุมชนเหล่านั้นส่วนใหญ่ยังอยู่ในชนบท ชนบทจึงเป็นฐานสำคัญของประเทศไทย นอกจากนั้นชุมชนชนบทยังมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ในอดีตมาก ชุมชนเมืองเสียอีกกลับมีภาวะที่เหมือนกันว่าไม่ชัดเจน มีสภาพที่แปรปรวนหรือขาดตอน ในเมื่อชนบทเป็นส่วนที่โยงกับพื้นฐานและภูมิหลังทางวัฒนธรรมรวมทั้งเรื่องของพระพุทธศาสนา และยังเป็นชุมชนส่วนใหญ่ของประเทศชาติในปัจจุบันด้วย ชนบทไทยจึงเป็นจุดที่รัฐต้องเอาใจใส่เป็นพิเศษทั้งในแง่ของสภาพเอื้อทั้งในแง่ของสถานะที่จำเป็น ทั้งในแง่ที่สำคัญต่อความดำรงอยู่ของประเทศชาติ และทั้งในแง่ที่เป็นจุดต่อแหลมหรือกำลังอยู่ในทางสองแพร่งว่าจะเดินตามอย่างสังคมเมืองหรือไม่ เวลานี้ชุมชนในชนบทเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ประชาชนในประเทศไทยประมาณ ๗๐ เปอร์เซ็นต์เป็นคนในชนบท และชนบทของประเทศไทยเวลานี้กำลังทรุดโทรมเป็นอย่างมาก สังคมไทยเองก็มีปัญหาอยู่แล้ว เป็นต้นว่าปัญหาเรื่องบริโภคนิยมที่โถมทับเข้ามา ปัญหาใหญ่ของสังคมไทยคือทำอะไรที่จะป้องกันความเสื่อมโทรมแบบชุมชนเมืองไม่ให้เข้าสู่ชุมชนในสังคมชนบทซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ พร้อมกันนั้นสังคมไทยจะทำอย่างไรที่จะฟื้นฟูสิ่งที่ตั้งมามีอยู่ในชนบทให้มีชีวิตและมีกำลังขึ้นมา ถ้าหากสังคมไทยทำได้นอกจากจะป้องกันชุมชนชนบทไม่ให้เสื่อมโทรมแล้ว ชนบทนั้นเองจะกลับมาเป็นพลังสำคัญช่วยทั้งประเทศให้มีความมั่นคงและยั่งยืน

ในแง่ของพระพุทธศาสนา วัดจำนวนมากในชนบทไม่มีบทบาทต่อชุมชน คนจำนวนมากโดยเฉพาะเด็กวัยรุ่นมองไม่เห็นความหมายของวัด ถ้าวัดไม่มีบทบาทต่อชุมชนหรือไม่ทำบทบาทที่ควรจะทำแล้วก็ป็นอันว่าหมดความหมาย ลักษณะเช่นนี้เป็นภาวะที่ชุมชนแตกสลาย เมื่อชุมชนแตกสลายสังคมก็แตกสลาย และประเทศชาติก็แตกสลายไปด้วย ดังนั้นพระสงฆ์ในชนบทกำลังจะหมดบทบาทต่อชุมชน ทำอย่างไรสังคมไทยจะสามารถฟื้นฟูบทบาทของพระสงฆ์ขึ้นมาได้ ดังนั้นสังคมต้องให้พระสงฆ์มีบทบาทที่ถูกต้องต่อชุมชน สังคมไทยต้องสนับสนุนส่งเสริมให้พระสงฆ์ในชนบทมีการศึกษาที่ดีและถูกต้อง มีความสามารถแตกฉานในพระธรรมวินัยที่จะสอนประชาชนได้ สามารถที่จะเป็นผู้นำของประชาชนให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง เมื่อพระสงฆ์มีความรู้ในหลักพระธรรมวินัยก็ทำบทบาทที่ถูกต้องและจะสามารถยึดชุมชนอยู่ สามารถยึดเหนี่ยวพ่อแม่และพ่อแม่ก็ยึดเหนี่ยวบ้านไว้ได้ นอกจากนั้นพ่อแม่ก็ส่งบุตรหลานที่เป็นเยาวชนต่อไปยังโรงเรียน และโรงเรียนก็มาร่วมมือกับวัดในการที่จะอบรมเยาวชนให้เกิดศีลธรรม เกิดความดีความงาม ก่อให้เกิดพัฒนาการด้านการศึกษา การเรียนรู้อะไรต่าง ๆ แก่ประชาชนในชุมชนนั้น

๕. หลักพุทธธรรมเพื่อสังคมเกษตรกรรม

พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายหลักการและวิธีการทำนาในแบบของพระองค์ซึ่งปรากฏในกสิกาทวารวาสสูตร เขตตสูตร อัจฉายิกสูตร เขตตูปมสูตรซึ่งเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับเกษตรกรรม โดยได้แสดงถึงนาดี นาไม่ดีและวิธีที่จะทำนาให้ได้ผลดีแก่ชาวนา ทรงตรัสถึงรูปแบบการทำนาของพระองค์ว่า เป็นการทำนาที่มีเป้าหมายเป็นทั้งโลกียะที่มีผลเป็นข้าวเปลือก และการทำนามีเป้าหมายเป็นโลกุตระโดยมีผลเป็นความหลุดพ้นว่า “ศรัทธา เป็นพีช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเรา เป็นผลและประทัด เราคุ้มครองกายคุ้มครองวาจาได้แล้ว สำรวมในการบริโภคอาหาร เราดายหญ้า (คือวาจาสับปลับ) ด้วยคำสัตย์ โสรจจะของเราช่วยทำงานให้สำเร็จ ความเพียรของเราช่วยนำธูระไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก เราไถนาอย่างนี้ว่าที่เราไถนั้นมีผลเป็นอมตะ บุคคลครั้งไถนาอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”^{๑๙} เป็นที่น่าสังเกตอย่างยิ่งคือการทำนาที่พระพุทธองค์ทรงนำอุปกรณ์การทำนามาเปรียบเทียบกับธรรมได้อย่างเหมาะสม ทรงอุปมาการปฏิบัติธรรมกับการทำนา ซึ่งสิ่งสำคัญลำดับแรกของการทำนาคือข้าวกล้า (ศรัทธาเป็นพีช) เพราะถ้าขาดสิ่งนี้แล้ว สิ่งอื่นก็ไร้ความหมาย เช่นเดียวกับการขาดศรัทธาความเชื่อมั่นจะเป็นเหตุให้เกิดความลังเลสงสัยห่างไกลจากความสำเร็จ เพราะฉะนั้นการทำเกษตรกรรมจะได้ผลผลิตคือข้าวเปลือกตามเป้าหมาย ต้องมีความรู้ความเข้าใจถึงเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดผลตามเป้าหมายที่พึงปรารถนาคือข้าวเปลือก หากต้องการปัญญาในทางธรรมเช่นเดียวกับกสิการ ทวารวพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้เลี้ยงชีพด้วยการทำนาก็สามารถกระทำได้ ดังเนื้อหาที่ปรากฏในเขตตสูตร^{๒๐} และอัจฉายิกสูตร^{๒๑} ว่าด้วยกิจเบื้องต้นที่ต้องรีบทำก่อนในการทำนาของชาวนาเปรียบเทียบกับภิกษุก็มีกิจที่ต้องทำเบื้องต้น ซึ่งหลักธรรมในเขตตสูตร และอัจฉายิกสูตร ได้แก่ไตรสิกขาคือข้อที่จะต้องศึกษาคือการฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุถึงจุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน ได้แก่ ๑) อธิศีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในความประพฤติชั้นสูง ๒) อธิจิตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิชั้นสูง ๓) อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งชั้นสูง หรือ เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนกษัตริย์หรือผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ควรคำนึงถึงความสงบสุขและความกินดีอยู่ดีของราษฎร โดยเริ่มจากการจัดการเศรษฐกิจที่ดีแทนการฆ่าสัตว์บูชายัญในกฏทนต์สูตร และได้แสดงจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ สำหรับพระราชหรือผู้ปกครองซึ่งเป็นข้อปฏิบัติอันประเสริฐ ซึ่งมีหลักการสนับสนุนการทำเกษตรกรรมของราษฎร ในอัครคัมภีร์พุทธทศปิณฑการมอญปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์ว่ามีทั้งปัญหาภายในและปัญหาภายนอก ปัญหาทั้งหลายไม่ว่าระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง การปกครองมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันตามหลักปฏิจสมุปบาทหรือริยสัง ๔ ในการแก้ไขปัญหตามทัศนะของพระพุทธศาสนามีมุมมอง ๓ ประการ คือ ๑.การมองชีวิตสังคมและสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ ๒.การมองทุกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้างหรือผู้บันดาลให้เกิดขึ้น ๓.การมองว่าทุกข์เป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อสรรพสิ่งเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยเราย่อมสามารถสร้างเหตุปัจจัยที่ดีมาแก้ไขให้บังเกิดผล ดังนั้นการแก้ไขหรือดับทุกข์สามารถทำได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาหรือริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหลักที่นำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมระดับบุคคลได้โดยการกำหนดเป้าหมายและวิธีการทางพระพุทธศาสนาเพื่อการแก้ไขปัญหภายในจิตใจก่อนโดยกำหนดเป้าหมายเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง (ปรมาตมะ) และปัญหาภายนอกจิตใจ

^{๑๙} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๖-๘๐/๕๑๘-๕๑๙

^{๒๐} อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๓๑๐/๘๔

^{๒๑} อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๙๓-๙๔/๓๒๔-๓๒๕

โดยกำหนดเป้าหมายเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) ด้วยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาหรือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมในอัจฉายิกสูตร เขตตสูตร และคัทรภสูตร

๖.สรุป

พระพุทธศาสนาเกิดจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทรงจาริกประกาศธรรมสั่งสอนผู้คน ๔๕ พรรษา ทำให้คำสอนของพระองค์แพร่หลายไปสู่ประชาชน จึงทำให้เกิดรูปแบบพระพุทธศาสนา ๒ อย่าง คือ พระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์สาวกได้ศึกษา สืบทอดต่อ ๆ กันมาด้วยการจดจำ ท่องบน สาธยาย ซึ่งเป็นที่รับรู้ที่พระพุทธศาสนาเชิงวิชาการ และพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับประชาชนในสังคมที่เป็นฆราวาส การที่พระพุทธศาสนาสามารถดำรงอยู่ได้จนกระทั่งปัจจุบันนี้นั้นนอกจากผลของการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแล้ว พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้ด้วยการสนับสนุนของชาวบ้านผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเราเรียกพระพุทธศาสนาประเภทนี้ว่า พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) เป็นพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน พัฒนาการของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลสืบทอดมาสู่สังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสุโขทัยที่มีรูปแบบพระพุทธศาสนาดั้งเดิมที่บริสุทธิ์ เป็นต้นแบบของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่เป็นสังคมแบบเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศประกอบอาชีพกสิกรรม ดังนั้นพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับเกษตรกรจึงเป็นพระพุทธศาสนาที่ปรับตัวจากคำสอนในคัมภีร์ผ่านมาทางพระภิกษุผู้เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาไปสู่ชาวบ้านที่เป็นชาวไร่ชาวนา ลักษณะและรูปแบบของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านจึงมีอัตลักษณ์เฉพาะตนที่สอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตเกษตรกรในสังคมไทย นอกจากพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการแล้ว สังคมไทยยังมีพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่ประคับประคองให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคงในสังคมไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงยุคปัจจุบัน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ประเวศ วะสี. พลังขับเคลื่อนการจัดการตนเองบนแผ่นดินไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สมุทรสาคร: พิมพ์ดี, ๒๕๕๗.

เดชา ศิริภัทร. เส้นทางเกษตรกรรมยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สมุทรสาคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๔.

เดือน คำดี. พุทธปรัชญา. นครชัยศรี: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๔.

ธนิต อยู่โพธิ์. ภาวะเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มปป., ๒๕๙๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว,
๒๕๔๔.

_____. ทางออกจากเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรมฉบับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒๗. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พุทธทาสภิกขุ. อธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๕.

พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ. กรุงเทพมหานคร :

มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖.

จริยา สุทธิไชยา. “แนวคิดเกษตรกรรมในพระไตรปิฎก”. สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต.บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

วัชระ งามจิตระเจริญ, ดร. พุทธศาสนาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

๒๕๕๐.

พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ). พุทธศาสตร์ปริทรรศน์. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๑.